

El llarg camí de la coeducació a l'Estat espanyol*

Neus Santaner,
membre del Consell Plenari de l'STEI-i

De la II República a la LOGSE

Durant la Segona República es va experimentar un important avanç en l'educació de la dona amb l'objectiu d'instaurar els principis bàsics de la coeducació en tot el sistema educatiu -de l'escola primària a la universitat. En aquest procés de canvi de perspectiva educativa, cal afegir-hi l'establiment de la llibertat religiosa en l'ensenyament (limitació de la influència socialitzadora de l'Església). Desgraciadament l'objectiu no es va complir, ja que pocs anys després, amb la dictadura franquista es va desmantellar el sistema educatiu republicà, es va prohibir la coeducació i foren eliminats els principis liberals i de renovació pedagògica. S'impulsà la formació patriòtica i religiosa i l'església catòlica tornà a ser la que liderà l'educació a l'Estat espanyol. En aquest context, les necessitats demogràfiques i ideològiques franquistes instrumentalitzaren l'educació femenina i en ressaltaren el rol domèstic. Es va crear la denominada "Secció Femenina" com a instrument per a col·laborar en la seva consecució.

La Llei de General d'Instrucció Pública, més coneguda com la Llei Moyano de 1856 es va mantenir i es reforçaren els principis ideològics del "Movimiento Nacional". L'objectiu primordial per a les al·lotes a l'ensenyament primari especificava que: "l'educació primària prepararà especialment per a la vida de la llar, l'artesania i les indústries domèstiques". Hi havia una escola per a nins i una escola per a nines. Els currículums eren ben diferenciats i ben estereotipats, el model androcèntric i els prejudicis de gènere es materialitzaven en rols discriminadors i perjudicials per a les dones. El batxillerat i el preuniversitari s'impartien en els instituts públics i en els col·legis privats, les al·lotes i els al·lots seguien escolaritzats en edificis separats. Era un sistema educatiu amb una forta càrrega estereotipada, tant en els textos com en les actuacions del professorat i amb una forta càrrega ideològica.

"...no es feia cap referència a l'existència de les dones ni als currículums, ni als textos, ni al llenguatge..."

Malgrat les traves que el franquisme va posar al camí de les dones per a formar-se, en la dècada de 1960-1970 va créixer considerablement el nombre de dones que s'incorporaren als estudis superiors i a l'aspiració d'exercir una professió.

La Llei d'Educació General Bàsica i el finançament de la reforma educativa, també anomenada Llei Villar Palasí

Va ser a la universitat on varen començar a anar plegades les al·lotes i els al·lots, i el 1970 s'implantà la Llei d'Educació General Bàsica, després que s'elaboràs el *Libro Blanco* on es reconeixia la ineficàcia del sistema educatiu espanyol a causa de la poca participació femenina, si es comparava amb la de la resta de països del seu voltant. L'objectiu essencial de la Llei d'Educació General Bàsica, atès l'altíssim percentatge d'analfabetisme, 75%, era la formació bàsica de tota la població. La Llei de Villar Palasí restaurà alguns principis coeducadors i s'establí l'escola unificada i oberta, l'escola mixta, on la selecció es feia per mèrits i no per sexe. No obstant, els seus pilars bàsics eren els recollits als "Principios del Movimiento Nacional" i la resta de Lleis Fonamentals del Regne, tot inspirat en el concepte cristià de la vida i en la tradició i cultura pàtries, no es feia cap referència a l'existència de les dones ni als currículums, ni als textos, ni al llenguatge...

Al Jardí d'Infància, per a nins de dos i tres anys, es manifestava que tendria un caràcter semblant a la vida de la llar. A l'escola de "párvulos", per a nins de quatre i cinc anys, la formació tendria a promoure les virtualitats del nin. Cap referència com a objectiu a treballar la igualtat entre nins i nines. En la següent etapa educativa, l'Educació General Bàsica, la formació es basaria en l'adquisició, el desenvolupament i utilització funcional dels hàbits i les tècniques d'aprenentatge, l'exercici de les capacitats d'imaginació, observació i reflexió, a l'adquisició de nocions i hàbits religiosos i morals, al desenvolupament d'aptituds per a la convivència i per a vigoritzar el sentit de pertànyer a la comunitat local, nacional i internacional, a la iniciació en l'apreciació i expressió artística i al desenvolupament del sentit cívic i social i de la capacitat física i esportiva.

En el Batxillerat es continua amb la mateixa directriu i a més de la formació humana, s'hi afegeix la intensificació de la formació per a preparar l'alumnat per als estudis superiors o per a la Formació Professional i per a la vida activa en el si de la societat. Es feia una referència ben segregadora a l'hora de la metodologia, si bé s'indicava que havia de ser activa, havia d'ésser matisada d'acord amb el seu sexe. No es feia cap referència a la igualtat entre les persones ni als estudis universitaris, ni a la formació professional, ni a cap àmbit educatiu, en tota la Llei; per suposat no apareixia dins els programes cap referència a les aportacions fetes per les dones, llevat que hagués arribat a santa, com és el cas de Santa Teresa de Jesús, que apareix no pels canvis que va introduir a la vida monàstica, sinó com a referent religiós i místic.

"...es va establir, entre altres reformes, l'escola mixta, que no volia dir res més que les al·lotes i els al·lots anaven junts a escola..."

Quant al llenguatge utilitzat per la Llei és el típic llenguatge androcèntric que únicament utilitza els noms masculins: "niño", "alumno", "asociación de padres", "maestro", "profesor", "director", "rector". Un exemple ben clar que fa referència a la direcció acadèmica de les facultats universitàries i a les escoles tècniques superiors especifica que aquesta direcció estarà encomanada a un degà i a un director.

Amb la Llei General d'Educació de 1970 es va establir, entre altres reformes, l'escola mixta, que no volia dir res més que les al·lotes i els al·lots anaven junts a escola, però el model educatiu que es va generalitzar va ser un model per i per al gènere masculí. La matriculació de les dones va anar augmentant i la seva presència era cada vegada major, excepte a l'àmbit universitari on els homes suposaven més de dos terços, això era a causa de l'abandonament femení dels estudis, en ser prioritari el rol de mare i esposa. No obstant serà a partir de 1977 que les matriculacions es dispararan i s'aconseguirà igualar la dels homes.

El 1978, amb la instauració de la democràcia i l'aprovació de la Constitució espanyola, s'estableix la igualtat de drets a l'accés a l'educació i s'inicia un procés legislatiu a favor de la igualtat. És a partir de la dècada dels 80 quan es comencen a aplicar amb més o menys intensitat mesures d'acció positiva a l'escola mitjançant grups específics de coeducació, es comencen campanyes de sensibilització amb l'objectiu de difondre l'Educació per a la igualtat.

Fou el primer govern socialista que començà a fer els primers canvis normatius en el sistema educatiu espanyol, malgrat que no serà fins al 1990 en què el model coeducador apareixerà com a objectiu a realitzar.

D'altra banda, cal esmentar la reivindicació vers la coeducació duta a terme per organitzacions de mestres, com és el cas de Rosa Sensat, organitzacions sindicals, com la USTEC (Unió de Sindicats de Treballadors d'Ensenyament de Catalunya), l'STEI-i (Sindicat de

Treballadors de l'Ensenyament de les Illes) o els STEs (la Confederación de Sindicatos de Trabajadores de la Enseñanza) o moviments de professorat com el Moviment de Renovació Pedagògica, que feia anys que treballaven en l'objectiu de la coeducació i la igualtat mitjançant l'edició de material didàctic, seminaris, campanyes, etc.

La Llei d'Ordenació General del Sistema Educatiu (LOGSE)

La Llei Orgànica aprovada l'any 1990, en el seu preàmbul especifica: "L'objectiu primer i fonamental de l'educació és proporcionar als nins i a les nines, als joves d'un i altre sexe, una formació plena que els permeti conformar la pròpia i essencial identitat, així com construir una concepció de la realitat que n'integri a l'hora el coneixement i la valoració ètica i moral. Aquesta formació plena ha d'anar dirigida al desenvolupament de la seva capacitat per a exercir, de manera crítica i en una societat axiològicament plural, la llibertat, la tolerància i la solidaritat." Al mateix preàmbul es manifesta que "l'educació permet avançar en la lluita contra la discriminació i la desigualtat, ja sigui per raons de naixement, raça, sexe, religió o opinió, tinguin un origen familiar o social, s'arrosseguin tradicionalment o apareguin contínuament amb la dinàmica de la societat", és a dir, que respecte a les lleis anteriors almenys es fa menció a la

discriminació i a la desigualtat i continua manifestant que "és mitjançant l'educació que les societats que volen transformar aquesta societat amb un progrés social, ho fan precedint el canvi amb una revitalització i un impuls a l'educació, d'una educació com a esperança transformadora d'aquella."

Per tal de dur endavant aquests objectius igualitaris el Ministeri d'Educació va publicar tota una sèrie de materials, perquè els claudres elaborassin els seus projectes educatius de centre, una vegada feta l'anàlisi i la reflexió de la realitat escolar i per aconseguir el principi de no discriminació per raó de sexe. El MEC donà per fet, igual que en altres matèries, que el professorat ja estava prou preparat, prou sensibilitzat i prou conscienciat en l'objectiu coeducador per a complir aquest objectiu.

Els àmbits d'actuació que es proposaven els materials del MEC eren:

A. *A l'organització escolar. Hi ha uns indicadors que permeten detectar i fer canviar actuacions.*

A.1. La posició de professores i professors en el Sistema Educatiu. Llocs que ocupen les professores en la presa de decisions en l'Administració educativa i en el Centre escolar (direcció, seminaris, departaments, tutories...). Presència de les alumnes en els consells escolars, com a delegades de curs o d'altres estructures de representació.

"...majors expectatives posades en ells; utilització d'un llenguatge masculí, missatges subtils per tal que ambdós grups s'adeqüin als estereotips de gènere."

A.2. La divisió sexual del treball en el centre escolar. Responsabilitats de professores i professors en el centre: nivells educatius (educació infantil i primària, àmbit femení); àrees i disciplines (tecnologia, matemàtiques, física i química, àmbits masculins); activitats extraescolars (tasques d'atenció i cura a càrrec de les professores). Tasques encarregades a les i als alumnes: les alumnes ordenen i recullen mentre els alumnes organitzen, transporten, etc.

A.3. Les relacions personals. Actituds i comportaments del professorat i de l'alumnat: més temps i atenció dedicat als alumnes que a les alumnes, diferents i majors expectatives posades en ells; utilització d'un llenguatge masculí, missatges subtils per tal que ambdós grups s'adeqüin als estereotips de gènere. Actituds i comportaments de les alumnes i dels alumnes: els alumnes solen dominar la classe, el taller, el laboratori, els patis i zones esportives i provoquen situacions d'agressió verbal i física contra les alumnes.

A.4. Ocupació dels espais. Els alumnes habitualment ocupen més espai -aules, laboratoris, tallers, gimnàs, patis- en detriment de les alumnes que no poden desenvolupar destreses físiques i habilitats de visió i d'espai. Tampoc no poden guanyar confiança en el maneig d'aparells i maquinàries, ja que no hi estan familiaritzades.

A.5. Altres aspectes de l'ambient escolar. Ús del masculí genèric; missatges sexistes, explícits i implícits; imatges en pòsters, cartells, butlletins, rètols i publicacions escolars.

Actuacions que es proposen en aquest àmbit:

A.1.1. Posició de professores i alumnes en el Sistema Educatiu. Repartiment equitatiu de responsabilitats; equips directius que mantinguin un equilibri entre professores i professors; major participació de les alumnes als consells escolars i com a representants de l'alumnat.

A.1.2. Divisió sexual del treball en el centre escolar. Distribució de tasques entre l'alumnat que rompi els estereotips sexistes. Creació d'un ambient escolar que afavoreixi la mobilitat del professorat en la realització d'activitats diferents a les tradicionalment assignades, i oferiment a l'alumnat de models no condicionats pel sexe i gènere.

A.1.3. Relacions personals. Presa de consciència de la igualtat de drets i oportunitats i canvi d'expectatives respecte a les alumnes i als alumnes. Evitar els missatges més o menys subtils que indueixen les i els alumnes a adaptar-se als estereotips de gènere. Estimular la participació activa de les alumnes. Controlar l'ús del temps per part dels alumnes en les diferents activitats. Sancionar les agressions sexuals verbals i físiques. Assegurar un ambient escolar, físic i social, confortable per a totes i tots.

"...sovint es valora de forma diferent les i els alumnes segons les matèries curriculars d'acord amb prejudicis sexistes..."

A.1.4. Ocupació dels espais. Vigilar la igualtat a l'hora d'utilitzar els espais i equipaments per part de les i dels alumnes. Repartiment equitatiu dels patis i zones esportives. Assegurar l'accés de les

alumnes, en igualtat de condicions que els alumnes, als aparells, màquines, ordinadors...

A.1.5. Altres aspectes d'ambient escolar. Utilització del llenguatge no sexista. Evitar l'ús exclusiu del gènere gramatical masculí. Vetllar perquè el principi d'equitat de gènere sigui present en les publicacions escolars, material didàctic, taulers d'anuncis, cartells, tant pel que fa als textos com a les imatges.

B. A l'àmbit del currículum escolar hi ha uns indicadors:

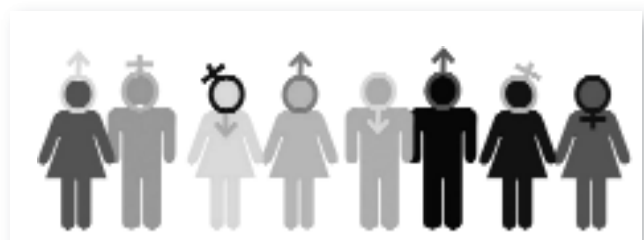
B.1. Els objectius i els continguts just estan centrats en els interessos dels alumnes.

B.2. Els materials didàctics, llibres de text, contes, llibres de lectura... presenten trets sexistes en el llenguatge, els continguts i en les imatges.

B.3. La divisió de les matèries escolars s'ha fet d'acord amb els estereotips de gènere: la tecnologia, matemàtiques, física i química d'ampli domini masculí i, les ciències socials i humanitats, pròpies del femení.

B.4. L'orientació escolar i professional es feia seguint criteris estereotipats.

B.5. Quant a l'avaluació sovint es valora de forma diferent les i els alumnes segons les matèries curriculars d'acord amb prejudicis sexistes: les alumnes són menys puntuades que els alumnes en les matèries considerades masculines. Les proves i els exàmens plens de trets sexistes. Igualment les sessions d'avaluació amb comentaris i valoracions discriminatoris.

Les possibles intervencions:

B.1.1. Potenciar un currículum integrador que reculli l'experiència i les necessitats de les alumnes i inclogui la contribució històrica de les dones en el desenvolupament econòmic, social i cultural de la humanitat.

B.1.2. La utilització de materials didàctics no sexistes. I utilitzar alguns materials sexistes per realitzar una anàlisi crítica i proposar solucions alternatives.

B.1.3. Proporcionar una informació i orientació escolar sense les limitacions que imposen les expectatives de sexe i gènere. Presentació de professions i carreres que rompin els models estereotipats, presentant dones i homes que no segueixin els models tradicionals.

B.1.4. Evitar comentaris sexistes en les avaluacions. Informar les famílies i valorar amb els mateixos criteris les i els alumnes. Valorar amb el mateix èmfasi les i els alumnes, quant als aspectes d'ordre, neteja, la bona presentació i els considerats intel·lectuals. Reforçar positivament les alumnes en les matèries considerades tradicionalment masculines com a mesura de discriminació positiva i al revés cap als alumnes

quan es tracti àrees considerades femenines. Elaborar proves i exàmens sense cap contingut que sigui rellevant per a unes o per als altres. Crear una comissió d'igualtat d'oportunitats de sexe en el centre educatiu, encarregada del seguiment.

"...afavorir i estimular la participació equitativa de les i dels alumnes en les activitats esportives escolars i extraescolars."

C. A l'àmbit dels recursos:

C.1. Espais i materials esportius: els alumnes dominen els camps esportius i no permeten o atemorixen les alumnes que intenten entrar-hi. Massa sovint s'obliden dels interessos de les alumnes a l'hora d'adquirir el material esportiu.

C.2. Ordinadors, vídeos i equipament en general: les alumnes estan menys familiaritzades en la manipulació de màquines i aparells en general i els utilitzen menys.

C.3. Gabinet d'orientació i assessorament: les capacitats intel·lectuals de les alumnes són menys reconegudes i de forma subtil reben informació i assessorament orientat en relació als estereotips de gènere. Són enviades als serveis psicopedagògics amb molta menys freqüència que els alumnes.

C.4. Programes específics: l'educació especial i la compensatòria estan pensades i orientades cap als alumnes.

Com a possibles intervencions:

C.1.1. Espais i materials esportius: afavorir i estimular la participació equitativa de les i dels alumnes en les activitats esportives escolars i extra-escolars. Ampliar l'oferta de manera que s'adeqüi als interessos d'unes i altres i distribuir equilibradament els recursos.

C.1.2. Ordinadors, vídeos i equipament en general: evitar que els alumnes acaparin l'ús d'aquests recursos, formar grups separats si fos necessari, com a mesura de suport inicial.

C.1.3. Gabinet d'orientació i assessorament: facilitar una informació i orientació lliure de trets sexistes. Prendre consciència de les possibles expectatives diferents enfront dels gèneres, per tal de no transmetre missatges esbiaixats. Recollir i analitzar dades, quantitatives i qualitatives, de les i dels alumnes que passin pels gabinets psicopedagògics.

C.1.4. Programes específics: Estudi de les necessitats, interessos i experiència prèvia de les alumnes que participen en aquests programes amb la finalitat que siguin recollits en la seva elaboració.

De la LOCE a l'actualitat, passant per la Llei d'Igualtat

Quant a les lleis d'educació posteriors hem de dir que han anat paral·leles als canvis d'ideologia governant. Per exemple, la LOCE, Llei Orgànica de Qualitat Educativa del Partit Popular (2002) i l'actual LOE, Llei

Orgànica de l'Educació del Partit Socialista Obrer Espanyol (2006). L'actual Llei d'Educació, així com va establir la LOGSE i va mantenir la LOCE, impulsa la coeducació com un tema transversal i proporciona el marc jurídic per a eradicar la discriminació per raó de sexe de les institucions educatives i per a adoptar les mesures necessàries, per tal de desenvolupar una identitat com a persones individuals i una capacitat crítica amb l'objectiu de respectar la pluralitat.

L'àrea de l'educació per a la ciutadania, que tantes pàgines ha omplert entre les persones detractores o les partidàries, marca entre d'altres objectius per als nivells educatius de l'ensenyament primari i del secundari obligatori, reconèixer els drets de les dones, valorar la diferència de sexes i la seva igualtat i rebutjar qualsevol prejudici que suposi discriminació entre homes i dones. Aquest eix transversal del currículum escolar hauria de ser també una eina per a impulsar el desitjat objectiu coeducador.

“Els temes de gènere són un afer devaluable, on no s'hi veu ni la importància, ni la transcendència ni l'obligatorietat.”

Cal assenyalar que a la universitat, ja és més elevat el nombre de professorat i alumnat femenins; a més, les

alumnes obtenen millors resultats que els alumnes. Malgrat això, les professores que ocupen llocs de responsabilitat es troben en situació d'inferioritat respecte dels seus companys. Sovint, les tasques familiars resten temps per a investigar, formar-se, en definitiva, per a implicar-se en llurs carreres professionals.

Actualment, en moltes universitats de l'Estat espanyol s'està produint la reducció de crèdits en els graus universitaris de les assignatures de gènere, malgrat la Llei Orgànica d'Universitats (LOU) i la Llei d'Igualtat. L'Agència Nacional d'Avaluació de la Qualitat i Acreditació pareix ser la culpable de no integrar com hauria de ser les assignatures de gènere en els nous plans d'estudi. Per a moltes persones de l'àmbit universitari, la societat segueix ancorada en el patriarcat i les comissions universitàries que es creen en són un reflex, s'arrossega un masclisme molt profund. Els temes de gènere són un afer devaluable, on no s'hi veu ni la importància, ni la transcendència ni l'obligatorietat. L'incompliment de la normativa és claríssim a la majoria de graus i màsters.

La coeducació objectivada a la LOGSE i continuada a les lleis posteriors, hauria de ser el camí per a la igualtat, però un camí que ha d'anar acompanyat de moltes altres pautes.

El marc jurídic de la igualtat existeix en l'àmbit global de tota la societat; malgrat tot, el seu incompliment és constant i innegable, tant des de l'àmbit de les administracions i entitats públiques com des de l'àmbit privat. En el currículum escolar existeixen les àrees transversals que han d'impulsar la igualtat. L'educació per a la igualtat es converteix en un gran repte, especialment difícil, ja que homes i dones hem viscut al llarg dels segles un context marcat per la jerarquia androcèntrica imposada. La formació i conscienciació del professorat té moltes mancances i les traves existents en tot el món que ens envolta no afavoreixen gaire l'objectiu de la igualtat. L'escola mixta, no obstant, és encobridora de discriminacions i, sovint, ens demanam amb quina mesura educa per igual nines i nins, o fins a quin punt no repeteix el model simbòlic del patriarcat. Igualment, com aquests valors patriarcals repercuten en l'alumnat en l'elecció de la seva professió arquetípica masculina?

"...encara més de la meitat de les persones analfabetes són dones, la utilització del masculí com a genèric és el comú, la invisibilitat de les dones és la norma."

Després dels més de 20 anys que han transcorregut des de l'aprovació de la LOGSE no estam veient que la desitjada coeducació hagi avançat ni en tots els àmbits educatius ni en el ritme que hom hauria volgut. Actualment les alumnes accedeixen a l'educació i a la universitat en un nombre superior al dels homes. La coeducació es té en compte en major mesura, no obstant, encara més de la meitat de les persones analfabetes són dones, la utilització del masculí com a genèric és el comú, la invisibilitat de les dones és la norma. Tal vegada l'educació, el món educatiu, no té prou capacitat per incidir dins la societat que ens envolta i els canvis que esperam es produeixen molt lentament.

**Extret de la ponència presentada al I Congrés Internacional sobre Gènere, Desenvolupament i Textualitat amb el títol genèric de "Els avanços igualitaris des de l'àmbit normatiu de l'ensenyament i l'acció del professorat i dels sindicats. Les polítiques d'igualtat a la Unió Europea" □*